

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σ. ΚΑΤΣΙΜΑΝΗΣ, Ἀθῆναι

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

1. Ἡ κυριαρχία τῶν μηχανιστικῶν ἐξηγήσεων.

Στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ, ὁ βιταλισμός — ἡ παλιὰ ἐκείνη θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑπάρχει στὴ ζωὴ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ὕλικὸ παράγοντα ποὺ τὴν ὑποβαστάζει: μιὰ ζωικὴ δύναμη, μιὰ *vis vitalis* — ἐγκαταλείπεται, καθὼς ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη καὶ εἰδικότερα ἡ γενετικὴ καὶ ἡ βιοχημεία σημειώνουν θαυματικὲς ἐπιτυχίες. Ἄν τὸ πρόβλημα ζωὴ ἀποτελεῖ κάτι ἄγνωστο ποὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ καὶ νὰ φωτιστεῖ, ἡ παρεμβολὴ τῆς «ζωικῆς δυνάμεως», δηλαδὴ ἐνὸς ἀκόμη ἄγνωστου Χ ποὺ τοποθετεῖται ἔξω ἢ πᾶν ἀπὸ τὶς ἐρευνητικὲς δυνατότητες τοῦ βιοχημικοῦ, θεωρεῖται ὄχι μόνον περιττὴ ἀλλὰ καὶ ἀντιεπιστημονικὴ, γιατί ἀφαιρεῖ τὴ δυνατότητα μιᾶς συγκεκριμένης ἀπάντησης στὰ ἐρωτήματα τοῦ ἐπιστήμονα καὶ ματαιώνει κάθε ἄλλη ἀναζήτησι μὲ τὴν ἀναλυτικὴ μέθοδο. Ταυτόχρονα δέχεται ἔντονη κριτικὴ ἢ καὶ ἀπορρίπτεται ἀποφασιστικὰ ἡ θεωρία τῶν «τελικῶν αἰτίων» καὶ ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ. Καθὼς ἡ κυρίαρχη ἐπιστήμη εἰσδύει συστηματικὰ στὰ μυστικὰ τῆς φύσης καὶ θεμελιώνει τὶς ἐπιτυχίες της σὲ ἀρχές ὀλοένα καὶ περισσότερο θετικές, ἡ παραμικρὴ ἐπιφύλαξι σχετικὰ μὲ τὴ μηχανιστικὴ ἐρμηνεία τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς καταγγέλλεται ὡς «μεταφυσικὴ»² καὶ ἀπορρίπτεται περιφρονητικὰ ἀπὸ τὴν «αὐστηρὴ λογοκρισίαν, τὴν ὁποία ἐπιβάλλει τὸ αἷτημα τῆς ἀντικειμενικότητος», σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ J. Monod³.

Χημικὲς διεργασίες λοιπὸν καὶ φυσικὰ αἷτια γίνεται ἀποδεκτὸ ὅτι διέπουν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Τὸ ζωντανὸ ὄν ἀντιμετωπίζεται περίπου ὡς μηχανή, ποὺ ἡ λειτουργία της ἐξηγεῖται μὲ μιὰ μεθοδικὴ ἀναγωγὴ τοῦ

1. F. Jacob, *La logique du vivant*, Paris 1970, σελ. 264 ἐπ. Κ. Κριμπᾶς, *Γενικὲς ἔννοιες στὴ βιολογία*, στὸ *Θεμέλια τῶν Ἐπιστημῶν*, Ἀθήνα 1979, σελ. 56-57.

2. R. Lenoble, *Esquisse d'une histoire de l'idée de nature*, Paris 1969, σελ. 382.

3. J. Monod, *Le hasard et la nécessité*, Paris 1970, σελ. 33. (Ἑλληνικὴ μετάφρασις: *Ἡ τύχη καὶ ἡ ἀναγκαιότητα*, Ἀθήνα, Ἐκδ. Ράππα 1971).

συνθετότερου στοιχείου στο απλούστερο και του μεγαλύτερου στο μικρότερο: «ή λειτουργία τῶν πολυκύτταρων ζωντανῶν ὄντων καὶ τῶν συστημάτων τους (...) ἀνάγεται καὶ ἐξηγεῖται πλήρως ἀπὸ τὶς χημικὲς μεταβολὲς στὸ μοριακὸ ἐπίπεδο», μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Μοριακὴ Βιολογία νὰ «θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἡ πεμπτοσύνη τῆς βιολογίας». Ἡ προοπτικὴ τῆς σύγχρονης βιολογίας εἶναι μηχανιστικὴ καὶ κατὰ τὴν ἄποψη τῶν ἀντιπροσώπων τῆς «θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ μιὰ πιὸ ἐξελιγμένη μορφή τῆς παλαιᾶς μηχανιστικῆς ἄποψης τοῦ Καρτεσίου γιὰ τὰ αὐτόματα»⁴. Τὸ ἐρμηνευτικὸ σχῆμα ποὺ προτείνεται ἀπὸ αὐτὲς τὶς σύγχρονες τάσεις δὲν ἀναγνωρίζει μιὰ πρωταρχικὴ, μιὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἔμβιο καὶ τὸ ἄψυχο. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι «κάθε σύστημα ποὺ ἔχει ιδιότητα ἀναπαραγωγῆς βασισμένο σὲ νοουκλειϊκὰ ὀξέα εἶναι ζωντανό· ἂν ὄχι, δὲν εἶναι ζωντανό»⁵ καὶ ὅτι, κατὰ τὴν ὄντογένεση, «ἡ χημικὴ οὐσία στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ἀναπαραγωγὴ περιέχει ὅλο τὸ σχέδιο, ὅλο τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ὁργανισμοῦ»⁶. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει καμιὰ δύναμη, καμιὰ «οὐσία» ποὺ νὰ διαφοροποιεῖ ἀποφασιστικὰ τὸν ἔμβιο κόσμο ἀπὸ τὸν ἀνόργανο καὶ νὰ βρίσκεται, ταυτόχρονα, ἐξω ἀπὸ τὶς ἐρμηνευτικὲς δυνατότητες τῆς ἐπιστήμης. Ἀπλῶς ἀναγνωρίζεται ὅτι τὰ συστατικὰ τῶν ἐμβίων ὄντων παρουσιάζουν ἓναν ἐξαιρετικὰ πολύπλοκο χαρακτήρα σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνόργανη ὕλη, ποὺ τὰ μέρη τῆς τοῦ εἶχαν μελετήσει ἡ κλασικὴ φυσικὴ καὶ ἡ κλασικὴ χημεία⁷. Ὅμως αὐτὸ δὲ σημαίνει καθόλου ὅτι ὑπάρχει στὰ ἔμβια ὄντα κάποιο μυστικὸ στοιχεῖο, ἀπρόσιτο στὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση. Σημαίνει ἀπλῶς ὅτι αὐτὴ τῇ στιγμῇ ἡ ἐπιστήμη δὲ διαθέτει τὰ μέσα γιὰ νὰ κυριέψει γνωστικὰ τὰ ὀχυρὰ ποὺ τῆς προβάλλουν ἀντίσταση. Τὸ ζητούμενο εἶναι ἂν οἱ νόμοι ποὺ ἔχουν ἤδη βρεθεῖ καὶ διατυπωθεῖ κατὰ τὴ μελέτη τῆς ὕλης εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ ἐξιχνιάσουν τὴ βαθύτερη ὕφὴ τῆς ζωῆς ἢ ἂν ἐπιβάλλεται νὰ βρεθοῦν καινούργιοι. Πάντως γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν σύγχρονων βιολόγων ἓνα εἶναι τὴ στιγμὴ αὐτὴ βέβαιο: ὅτι ἡ ζωὴ ὑπόκειται στὶς ἀρχὲς τῆς ἐφαρμοσμένης ἐπιστήμης καὶ ὅτι οἱ νόμοι ποὺ τὴ διέπουν, ὅταν βρεθοῦν, θὰ ἐνταχθοῦν στὰ ἐρμηνευτικὰ πλαίσια τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας καὶ θὰ ἀποτελέσουν ἀναπόσπαστο μέρος τους⁸. Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς ἐξηγεῖται ἡ αἰσιοδοξία τῶν σύγχρονων βιολόγων γιὰ τὴ διεύρυνση τῶν γνωστικῶν ὁρίων στὸ χῶρο ποὺ ἐρευνοῦν.

4. Κ. Κριμπᾶς, ὁ. π., σελ. 58. Στὸ *Traité de l'homme* (1664) ὁ Descartes δίνει μιὰ μηχανιστικὴ ἐξήγηση τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος.

5. Κ. Κριμπᾶς, ὁ. π., σελ. 56.

6. Ὁ. π., σελ. 57.

7. F. Jacob, ὁ. π.

8. Schrödinger, *What is Life?*, ἔκδ. 1956, σ. 67 (βλ. F. Jacob, ὁ. π., σελ. 266).

«Ἡ γενικὴ παραδοχὴ γιὰ μιὰ μηχανιστικὴ ἐξήγηση φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἓνα γεγονός»⁹, διατείνονται, ἀφοῦ «μέσα σ' αὐτὸ τὸ μηχανιστικὸ κλίμα τίποτα δὲ φαίνεται νὰ μὴν μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν ἐξήγησή του, ἂν δὲν τὴν ἔχει βρεῖ ὡς τώρα»¹⁰.

Οἱ ἀντίπαλοι τῆς μηχανιστικῆς αὐτῆς θεωρίας διατείνονται ὅτι ἡ δημιουργία «in vitro» νουκλεϊκῶν ὀξέων, ποὺ ἀποτελοῦν φορέα τῆς ζωῆς, δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ δημιουργία τῆς ζωῆς. Ἄν ἡ ἐπιστῆμη ἀναλύει, διαλύει, ἀποσυνθέτει, γιὰ νὰ βρεῖ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα ἐνὸς ὀργανισμοῦ καὶ νὰ τὰ μελετήσῃ, ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ὥστόσο αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ» προϋπόθεσή της. Ἡ ζωὴ ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ ἀνάλυση θὰ ξεπεραστεῖ καὶ ἡ σύνθεση τῶν μερῶν θὰ ἐκδηλωθεῖ ὡς ποιοτικὴ διαφοροποίηση τοῦ συνόλου. Εἶναι ἡ συνύφανση, ἡ ἐνεργοποίηση καὶ ἡ λειτουργικότητα τῶν στοιχείων αὐτῶν, ἡ ὁποία, ἐνῶ ριζώνει στὶς φυσικοχημικὲς διεργασίες τῆς ὕλης, ταυτόχρονα τὶς ὑπερβαίνει. Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸ πρόβλημα τῆς ὀργάνωσης. Ἀφοῦ ἡ ζωὴ, κατὰ τοὺς ἀντιπάλους τῆς μηχανιστικῆς ἐρμηνείας, ἐκδηλώνεται ὡς σύστημα ποὺ γεννιέται μὲ λεπτὸ καὶ πολὺπλοκο συνδυασμὸ ὀργανωμένων στοιχείων, διαθέτει γνωρίσματα ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὰ ἐπιμέρους συστατικὰ τοῦ συστήματος. Ἐπιπλέον αὐτὰ τὰ συστατικὰ παρουσιάζουν μὲ τὴ σειρά τοὺς σημαντικὲς ἀλλοιώσεις ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὸ σύνολο στὸ ὁποῖο ἔχουν ὀργανωθεῖ, θὰ ἀπομονωθοῦν καὶ θὰ μελετηθοῦν καθ' ἑαυτὰ¹¹. Ἀκόμη καὶ τὸ ἀπλούστερο κύτταρο παρουσιάζει μιὰ ἀπίστευτα πολὺπλοκη ὀργάνωση, ποὺ οἱ νόμοι τῆς δὲ συλλαμβάνονται μὲ σαφήνεια. Ἐπομένως ἐνδέχεται ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ κυττάρου νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀτομικῆς φυσικῆς, ὅπως δὲν μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν στὴν κλασικὴ μηχανικὴ μερικὰ γνωρίσματα τῶν ἀτόμων. «Ἡ διαπίστωση τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν οἱ ιδιότητες τῶν ἀτόμων γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ἔμβιων ὄντων δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ βιολογικὰ φαινόμενα. Ἐπομένως τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ μάθουμε, ἂν μᾶς λείπει ἀκόμη κάποιο θεμελιῶδες δεδομένο γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν φυσικῶν φαινομένων πρὶν κατανοήσουμε τὴ ζωὴ σύμφωνα μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς φυσικῆς (...). Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ὕπαρξη τῆς ζωῆς θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἓνα στοιχειῶδες γεγονός χωρὶς δυνατὴ ἐξήγηση, ὡς ἓνα σημεῖο ἐκκίνησης γιὰ τὴ βιολογία, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἓνα quantum ἐνέργειας, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται σὰν ἓνα ἐξωλογικὸ στοι-

9. Ὁ.π., σελ. 59.

10. Ὁ.π., σελ. 58.

11. Γιὰ τὸ ὅλο πρόβλημα, βλ. L. von Bertalanfy, *Les problèmes de la vie* (γαλλ. μτφρ. ἀπὸ τὰ γερμανικά), Paris 1961, σελ. 27-38.

χεῖο για τὴν κλασικὴ μηχανικὴ, ἀποτελεῖ μαζί με τὰ στοιχειώδη σωματίδια τὸ θεμέλιο τῆς ἀτομικῆς φυσικῆς»¹².

Μήπως θὰ μπορούσε νὰ γίνεи λόγος για μιὰ «ζωικὴ οὐσία», ποὺ ὑποβαστάζει τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς; Ὁχι, διατείνονται οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἀναλυτικο-μηχανιστικῆς θεωρίας, γιατί ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας ἀναφέρεται σὲ κάτι τὸ ὁμοιογενὲς ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ἐπιμέρους ἐκδηλώσεις με τέτοιο τρόπο, ὥστε ὅλες νὰ παρουσιάζουν τὶς ἴδιες ιδιότητες με ἐκεῖνο (ἔτσι λέμε π.χ. ὅτι τὸ νερὸ ἢ ὁ μόλυβδος εἶναι οὐσίες). Ἡ ὑπαρξὴ «ζωικῆς οὐσίας» δὲν μπορεῖ νὰ γίνεи ἀποδεκτὴ, γιατί ἡ ζωὴ συνδέεται ἀναπόσπαστα με συστήματα πολὺπλοκα ὁργανωμένα καὶ ἐξατομικευμένα, δηλαδὴ ἐντεταγμένα στὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο, ἐνῶ παύει νὰ ὑπάρχει ὅταν αὐτὰ τὰ συστήματα καταστραφοῦν. Ἐπομένως ἓνα ἔμβιο ὄν δὲν εἶναι «πρωτογενὴς ἀντίδραση», εἶναι «πρωτογενὴς δράση»· δὲν εἶναι «σύλληψη μηχανιστικὴ», εἶναι «σύλληψη δυναμικὴ»· δὲν εἶναι παθητικότητα, εἶναι ἐνεργητικότητα. Χωρὶς ἀμφιβολία οἱ θέσεις αὐτὲς δὲν ἀμφισβητοῦν με κανέναν τρόπο τὴ σημασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης τῶν στοιχείων ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν ὕλικὴ ὑπόσταση τοῦ ἔμβιου ὄντος. Ἀντίθετα τὴ θεωροῦν ἀπαραίτητη προϋπόθεση κάθε ἐγκυρῆς γνώσης στὸ χῶρο τῆς βιολογίας. Ἀπλῶς διαπιστώνουν ὅτι ἡ ἀναλυτικο-μηχανιστικὴ μέθοδος εἶναι ἀνεπαρκὴς για νὰ ἐρμηνεύσει μὲ νῆ της τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ προτείνουν ὡς συμπλήρωμά της τὴ συνολικὴ, τὴν «ὀλιστικὴ» μέθοδο, ποὺ τὰ συμπεράσματά της τὰ ἐκθέσαμε ἤδη με συντομία¹³. Παρεμφερεῖς εἶναι καὶ οἱ θέσεις τῆς συνθετικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία προσπαθεῖ, μεταξύ ἄλλων, νὰ βρεῖ καὶ νὰ ἐρμηνεύσει κάποιο «σκοπὸ», ποὺ οἱ ὁργανισμοὶ φαίνονται προορισμένοι ἀπὸ τὴ φύση τους νὰ τὸν πραγματώνουν¹⁴. Ἀλλὰ ὑπάρχουν θεωρητικοὶ τῆς ἐπιστήμης ποὺ πηγαίνουν πιὸ μακριά, ἰσχυριζόμενοι ὅτι «για νὰ κατανοήσουμε τὴ ζωὴ πρέπει νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε τὸ μήνυμά της, πρὶν τὸ διαβάσουμε»¹⁵. Ἐτσι ἡ βιολογία ποὺ ὑποτάσσεται στὶς φυσικοχημικὲς ἐπιστῆμες κρίνεται ἀνεπαρκὴς, γιατί ἀποκλείει ἀπὸ τὰ ἐρμηνευτικὰ σχήματά της κάθε ἔννοια νοήματος. «Ἐνα νόημα, ἀπὸ βιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἄποψη, εἶναι μιὰ ἀποτίμηση ἀξιών σὲ σχέση με μιὰ ἀνάγκη.

12. Niels Bohr, *Light and Life*, «Nature» 1933, τόμ. 131, σ. 458 (βλ. F. Jacob, ὁ.π.).

13. L. von Bertalanfy, ὁ.π.

14. Κ. Κριμπᾶς, ὁ.π., σελ. 59-60: «Ἀσχολεῖται (ὁ Simpson) με ἓνα πολὺ σημαντικό καὶ δύσκολο πρόβλημα, ὅτι οἱ ὁργανισμοὶ φαίνεται νὰ εἶναι φτιαγμένοι ἔτσι ποὺ νὰ πραγματώνουν κάποιο σκοπὸ. Ἡ τεχνολογικὴ ιδιότητά τους μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἐπιστημονικά». Πρβλ. καὶ Κυριάκος Κατσιμάνης, *Ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ τελικὰ αἷτια*, «Εὐθύνη» τεύχ. 62 (1977), σελ. 64-68.

15. G. Canguilhem, *Étude d'histoire et de philosophie des sciences*, Paris 1971², σελ. 362.

Και μιὰ ἀνάγκη εἶναι γι' αὐτὸν ποὺ τὴ δοκιμάζει καὶ τὴ ζεῖ ἓνα σύστημα ἀναφορῶν ποὺ δὲν ἀνάγεται σὲ κάτι ἄλλο καί, ἐπομένως, ἀπόλυτο»¹⁶.

Ποιὲς εἶναι οἱ ἐπιπτώσεις τῆς βιολογικῆς ἔρευνας στὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψή μας γιὰ τὸν ἄνθρωπο; Συνεχίζοντας καὶ ἐπιτείνοντας κάποιες θέσεις ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ διατυπώνονται πολὺ παλαιότερα, ὀρισμένοι ἐπιφανεῖς βιολόγοι τῆς ἐποχῆς μας θὰ ἀμφισβητήσουν τὸ χαρακτηριστὶκὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς προνομιοῦχου ὄντος. Ὁ La Mettrie (1709-1751) εἶχε ἤδη ὑποστηρίξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος-μηχανὴ δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐξαιρετικὸ μέσα στὴ φύση, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ ἡ σκέψη του καὶ ἡ ἀρετὴ του ἀπορρέουν μὲ ἀναπόδραστη ἀνάγκη ἀπὸ διεργασίες ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες ποὺ δημιουργοῦν ἓνα δέντρο ἢ ἓνα ἐρπετό. «Τὸ νὰ εἶναι κανεῖς μηχανή, γράφει, τὸ νὰ μπορεῖ νὰ διακρίνει τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ ὅπως τὸ γαλάζιο ἀπὸ τὸ κίτρινο, μὲ μιὰ λέξη: τὸ νὰ ἔχει γεννηθεῖ μὲ νοημοσύνη καὶ μὲ ἓνα ἀσφαλὲς ἐνστικτο τῆς ἠθικῆς, αὐτὰ ὅλα δὲν εἶναι πράγματα περισσότερο ἀντιφατικὰ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κανεῖς ἓνας πίθηκος ἢ ἓνας παπαγάλος καὶ ἀπὸ τὸ νὰ μπορεῖ νὰ δοκιμάζει τὴν ἡδονή»¹⁷. Γιὰ τὴ φύση, ποὺ δὲν ξέρεي τί θὰ πεῖ προτίμηση, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ποὺ γεννήθηκε χωρὶς λόγο καὶ χωρὶς σκοπό, γράφει ὁ Jean Rostand, καὶ μολονεὶ διαθέτει πνεῦμα δὲν ἀποτελεῖ γι' αὐτὴν κάτι τὸ ἐξαιρετικόν. Καθὼς εἶναι χαμένος στὸ ἀπειρο σύμπαν, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτὸ τοῦ κατοχοῦ μιᾶς ἀξίας ποὺ ὑπερβαίνει τοὺς περιορισμοὺς τοῦ χώρου καὶ τῆς διάρκειας¹⁸. Πρέπει νὰ προφυλάχτομε ἀπὸ τὴν τόσο ἀνθρώπινη τάση μας νὰ θεωροῦμε κάθε τι ποὺ ὑπάρχει προῖον καθολικῆς ἀνάγκης, τονίζει ὁ J. Monod: ἡ μοίρα γράφεται ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ πραγματώνεται, ὄχι προηγουμένως. Ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου ἄρχισε ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἀναδύθηκε τὸ ἀνθρώπινο γένος, τὸ μόνο μέσα στὴ βιοσφαῖρα τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῖ ἓνα λογικὸ κώδικα συμβολικῆς ἐπικοινωνίας. «Ἄν ὑπῆρξε κάτι μοναδικόν, (...) αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι, πρὶν ἐμφανιστεῖ, οἱ πιθανότητές του ἦταν σχεδὸν μηδαμινές (...). Ὁ ἀριθμὸς μας κληρώθηκε στὸ παιχνίδι τοῦ Μόντε Κάρλο. Τί ἐκπληκτικὸ ὑπάρχει στὸ ὅτι, σὰν καὶ αὐτὸν ποὺ κέρδισε πρὶν ἀπὸ λίγο ἓνα δισεκατομμύριο, δοκιμάζουμε καὶ ἐμεῖς τὸ παράδοξο συναίσθημα τῆς κατάστασής μας;». Αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ μᾶς προφυλάξουν, πάντοτε κατὰ τὸν J. Monod, ἀπὸ τὸν πειρασμὸ τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ¹⁹. Στὸ ἐρώτημα: τί εἶναι ἄνθρωπος; ὁ J. Rostand ἀπαντᾷ: ἓνα ἐκπληκτικὸν περίπλοκο οἰκοδόμημα ἠλεκτρονίων ποὺ ὀφείλουν στὴν ἰδιάζουσα μορφή τῆς συγκρότησής τους τὸ μοναδικόν

16. G. Canguilhem, *La connaissance de la vie*, Paris 1971², σελ. 154.

17. La Mettrie, *L'homme-machine* (βλ. R. Lenoble, ὁ.π., σελ. 376).

18. Βλ. R. Lenoble, ὁ.π., σελ. 377.

19. J. Monod, ὁ.π., σελ. 160-161.

προνόμιο να επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους». Όσο για τη σκέψη, την άκένωτη αυτή πηγή υπερηφάνειας του ανθρώπου, οι κύριες έκδηλώσεις της δημιουργούνται στα κύτταρα του εγκεφαλικού φλοιού. Η ιδιοφυΐα ενός Νεύτωνα ή η αγωνία ενός Pascal ριζώνουν βαθιά στη βιολογική δομή των φορέων τους²⁰. Δεν υπάρχει, επομένως, κανένας λόγος να υιοθετήσουμε τον άγνωστικισμό του βιταλισμού. Το «μυστήριο», στο οποίο αυτός επιμένει τόσο πολύ, ουσιαστικά είναι μύθος. Η άλματώδης ανάπτυξη της μοριακής βιολογίας περιορίζει ολοένα και περισσότερο το χώρο του βιταλισμού και στις μέρες μας του αφήνει απρόσβλητο μόνο την επαλήθευση της υποκειμενικότητας, της συνείδησης. Και ο J. Monod αποτολμά το μεγάλο λόγο: «Δε διατρέχει κανείς μεγάλο κίνδυνο προβλέποντας ότι σε αυτόν τον τομέα, που για την ώρα είναι ακόμη «κλειστός», οι θέσεις (ένν. του βιταλισμού) θα αποδειχτούν το ίδιο στείρες όπως και σε όλους εκείνους στους οποίους εφαρμόστηκαν ως τώρα»²¹. Με άλλα λόγια, η αναγωγή της σκέψης, της συνείδησης και, γενικότερα, των ευγενέστερων δυνατοτήτων και των εξοχότερων επιτευγμάτων του ανθρώπου ως έλλογου όντος σε φυσικοχημικά αίτια είναι για τους βιολόγους υπόθεση χρόνου...

2. Κριτική του βιολογισμού.

Όσα προηγήθηκαν μάς φαίνονται πολύ χρήσιμα για μια κριτική θεώρηση των πορισμάτων της βιολογίας, που κατά τη γνώμη μας είναι όχι μόνο μειωτικά αλλά και επικίνδυνα — έτσι απόλυτα καθώς διατυπώνονται πολλές φορές — για το μέλλον του ανθρώπου ως πολιτικού όντος. Υπάρχουν περιπτώσεις που η επιστημονική ανάλυση, ενώ μελετά μεθοδικά και υπεύθυνα έναν τομέα του επιστητού, γενικεύει τα συμπεράσματά της και καταλήγει σε διαπιστώσεις που όχι σπάνια υπερβαίνουν τα όρια της δικαιοδοσίας της. Πολύ σωστά οι βιολόγοι προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη δομή των μορίων, το γενετικό κώδικα και, γενικότερα, το φαινόμενο της ζωής με μια προοπτική φυσικοχημικού ντετερμινισμού. Ο επιστήμονας-έρευνητής δεν μπορεί ούτε να βγαίνει από τις κατηγορίες σκέψης και τα ενδιαφέροντα της ειδικότητάς του ούτε να χρησιμοποιεί μεθόδους που τις άγνοεί, αφού προορίζονται για άλλες χρήσεις. Αν παρενέβαλλε στα πορίσματά του μεταφυσικές θέσεις ή θεολογικές σκοπιμότητες, θα προκαλούσε ίσως λιγότερες αντιδράσεις με τις διαπιστώσεις του²², αλλά θα ήταν άσφα-

20. J. Rostand, *Pensées d'un biologiste*, Paris 1954, σελ. 106.

21. J. Monod, *ό.π.*, σελ. 42.

22. Μια πρόχειρη ιδέα για τις αντιδράσεις αυτές σχηματίζει κανείς διαβάζοντας την υποσημ. αριθ. 1 του Κ. Κριμπά στο κείμενό του που προαναφέραμε (*ό.π.*, σελ. 55).

λῶς ἓνας κακὸς ἐπιστήμονας—ἐρευνητής. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει κατὰ τὴ γνώμη μας ἡ παραμικρὴ διαφωνία. Οἱ ἐπιφυλάξεις δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ βιολόγος, ἐνῶ ἐπιχειρεῖ μιὰ εὐρύτερη θεώρηση τῶν προβλημάτων πού συνδέονται μὲ τὰ ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντά του καί, ἐπομένως, ὑποχρεώνεται νὰ ἀποδεσμευτεῖ ἀπὸ τὴν ἐξονυχιστικὴ ἀνάλυση τῶν δεδομένων του, ὥστε νὰ προχωρήσει στὴν ἀξιοποίησή τους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν προσφορὰ καὶ ἄλλων εἰδικῶν, ἀρνεῖται οὐσιαστικὰ τὴ συνδρομὴ τῶν τελευταίων καὶ παραμένει ἀνυποχώρητα προσκολλημένος στὰ πορίσματα τῆς βιολογίας καὶ μόνο. Ἀλλὰ ἡ ἐννοια τοῦ ἀνθρώπου — γιὰτὶ ἐδῶ βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος — ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ αὐτὰ τὰ πορίσματα καὶ δὲν εἶναι θεμιτὸ νὰ συρρικνωθεῖ, ὥστε νὰ χωρέσει στὰ πλαίσιά τους. Κάθε ἐπιμέρους ἐπιστήμη κερδίζει ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι «εἰδίκευση», ἀλλὰ περιέρχεται σὲ ἀδιέξοδο ἀπὸ τὴ στιγμή πού, ὄντας «εἰδίκευση», ἐπιμένει νὰ ἐκφράζεται ὡς «γενίκευση». Τὸ μόνο πού ὁ βιολόγος δικαιούται ἀλλὰ καὶ ὀφείλει νὰ βεβαιώσει εἶναι ὅτι μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀρχές πού ἀκολούθησε καὶ τὶς μεθόδους πού χρησιμοποίησε ὁδηγήθηκε σχετικὰ μὲ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὁρισμένα συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ὅμως πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν, νὰ διασταυρωθοῦν, νὰ συνεξεταστοῦν καὶ νὰ συνδυαστοῦν μὲ τὰ συμπεράσματα καὶ ἄλλων εἰδικῶν πού ἐρευνοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς ἀπόψεις τὸ ἴδιο θέμα.

Ἄν ἡ ὕλικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθεῖ χωρὶς τὴν ἀναγωγὴ τῆς σὲ φυσικοχημικὰ αἰτία (καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ θέσεις τῆς βιοχημείας εἶναι ἀκλόνητες), οἱ βιολόγοι δὲν ἔχουν ὥστόσο οὔτε τὴ δυνατότητα οὔτε τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἀποδείξουν ὅτι δὲν ἐπιδροῦν στὸν ἄνθρωπο καὶ ἄλλοι παράγοντες ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φυσικοχημικοὺς. Ἡ σύλληψη τῆς βαθύτερης οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: τί εἶναι ἄνθρωπος; δὲν εἶναι ὑπόθεση ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τῆς βιοχημείας. Ἐξίσου ἀρμόδιες νὰ ἀποφανθοῦν στὴν προκειμένη περίπτωσι εἶναι ἡ ἱστορία, ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἡ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία κτλ., πού ἡ καθεμιὰ τους ἐρευνᾷ μιὰ ὁρισμένη πτυχὴ τοῦ ὅλου θέματος. Ἡ διατύπωση μιᾶς γενικῆς κρίσης — καὶ σὲ τέτοια κρίση καταλήγει ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ σύλληψη τῆς ἀνθρώπινης φύσης — προϋποθέτει ὀρθολογικὴ καὶ περιεσκεμμένη σύνθεση τῶν διάσπαρτων πορισμάτων πολλῶν ἐπιμέρους ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἡ ὁποία δὲν ὑπάγεται στὴν ἀρμοδιότητα οὔτε τῆς ἱστορίας οὔτε τῆς ψυχολογίας οὔτε βέβαια τῆς βιολογίας ἀλλὰ τῆς φιλοσοφίας. Τὴ στιγμή πού οἱ βιολόγοι δοκιμάζουν τὴν τόσο θεμιτὴ, τὴν πνευματικὰ γονιμότητα ἐπιθυμία νὰ ξεφύγουν γιὰ λίγο ἀπὸ τὰ στενὰ πλαίσια τῶν ἐρευνητικῶν ἐνδιαφερόντων τους, νὰ πάρουν κάποια ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ τὰ ἀξιολογήσουν μέσα σὲ μιὰ εὐρύτερη προοπτικὴ, πρέπει νὰ σκέπτονται λιγότερο ὡς

βιολόγοι και περισσότερο ως φιλόσοφοι. Μόνο τότε τα συμπεράσματά τους δὲ θὰ πάσχουν ἀπὸ «βιολογισμό»!

Χαρακτηριστική περίπτωση «βιολογισμού» εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ συνείδηση ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐξηγηθεῖ «ἐπιστημονικά», δηλαδή θὰ ἀναχθεῖ σὲ κάποια περίπλοκη χημικὴ ἀντίδραση, πὺ θὰ μᾶς γίνεῖ γνωστὴ — σὲ μᾶς τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς βέβηλους — μὲ τὰ ἀκατάληπτα σύμβολα τῶν στοιχείων της. Ἄν ὅμως ἐξετάσουμε τὴ συνείδηση φαινομενολογικά, ὡς λειτουργία, διαπιστώνουμε ὅτι εἶναι κάτι οὐσιαστικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ὑλικά στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται ἀναπόσπαστα. Πρόκειται γιὰ βαθιὰ τομὴ, γιὰ ποιοτικὸ ἄλμα πὺ καμιά φυσικοχημικὴ ἐρμηνεία δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ ξεδιαλύνει. Τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς οἱ βιολόγοι τὸ ἐξηγοῦν — ἂν τὸ ἐξηγοῦν — ἀνάγοντάς το σὲ φυσικοχημικὲς διεργασίες, δὲν ἐρμηνεύουν ὅμως τὴν ποιοτικὴ ἰδιαιτερότητα τῆς συνείδησης. Ἀπλῶς ὑπογραμμίζουν τὶς ὑλικὲς π ρ ο ὕ π ο θ έ - σ ε ι ς τῆς ζωῆς — καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς συνείδησης — πὺ βέβαια δὲν ἀμφισβητοῦνται. Ἡ συνείδηση ξεπερνᾷ τὴ φυσικοχημικὴ δομὴ τοῦ κυττάρου μολονότι δὲ νοεῖται χωρὶς αὐτὴν. Ἡ ποιοτικὴ ἰδιαιτερότητά της εἶναι μιὰ ἱστορικὰ διαπιστωμένη καὶ πολιτιστικὰ καταξιωμένη πραγματικότητα πὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ, ἐπεὶδὴ ὁ φυσικοχημικὸς ντετερμινισμὸς ἀδυνατεῖ νὰ τὴν ὑπαγάγει στὰ ἐρμηνευτικὰ τοῦ σχήματα²³. Ἡ ἀμφισβήτηση ἀπὸ τὸ λόγο τῆς ποιοτικῆς διαφοροποίησης καὶ ἰδιαιτερότητας πὺ χαρακτηρίζουν τὴ συνείδηση θὰ ἦταν μιὰ θέση τόσο ἀντιεπιστημονικὴ ὅσο καὶ ἡ ἀπόρριψη ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς τῆς μουσικῆς τοῦ Beethoven, ἐπεὶδὴ αὐτὴ ἀνάγεται σὲ ἡχητικὰ κύματα, ἢ τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Rembrandt, ἐπεὶδὴ *conditio sine qua non* γιὰ τὴν ἀντίληψη τῶν χρωμάτων της εἶναι τὰ ἡλεκτρομαγνητικὰ κύματα. Ἀλλὰ τὸ ὅτι οἱ «δεύτερες οὐσίες» — τὰ χρώματα, οἱ ἤχοι κτλ. — ὀφείλουν τὴν ὕπαρξή τους στὶς «πρῶτες οὐσίες» — στὴ μάζα, τὸ βάρος, τὴν κίνηση κτλ. — δὲ σημαίνει ὅτι οἱ «δεύτερες οὐσίες» δὲν «ὕπάρχουν». Οἱ «δεύτερες οὐσίες» ὕπάρχουν ὅσο τουλάχιστον καὶ οἱ «πρῶτες», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὀργανώνονται σύμφωνα μὲ τὰ ἐσωτερικά τους κριτήρια καὶ ὅτι τὰ δημιουργήματα πὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀξιοποίησή τους χαρακτηρίζονται ἀπὸ πνευματικὴ αὐτονομία, δηλ. ἔχουν ἰδιαίτερο νόημα καὶ ἰδιαίτερη καταξίωση γιὰ τὸν ἄνθρωπο²⁴.

23. Πρβλ. Κ. Κριμπᾶς, ὁ.π., σελ. 58-59: «Ὑπάρχουν ὅμως φαινόμενα γιὰ τὰ ὁποῖα εἴμαστε πολὺ ἀβέβαιοι, ἂν ἡ ἐξήγησή τους (πὺ τὸ ἐλπίζουμε) μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ στὴ μηχανιστικὴ αὐτὴ εἰκόνα: ἡ μνήμη ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα αὐτὴ ἡ ἰδιότητα πὺ ὀνομάζεται *self awareness* ἀγγλικά καὶ πὺ μεταφράζεται σὰν ὑπαρξιακὸ συναίσθημα».

24. Χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τὴν κλασικὴ ἀντιπαράθεση πρῶτων καὶ δευτέρων οὐσιῶν, ἐπεὶδὴ κάνει σαφέστερες τὶς ἀναλύσεις μας, χωρὶς βέβαια νὰ συζητοῦμε κατὰ πόσο ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σήμερα ὡς ἐπιστημονικὰ ἔγκυρη.

Λειτουργικά, ἡ συνείδηση χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ «ὑπερβατικότητα», γιατί ἐκδηλώνεται ὡς ἐλευθερία πού, ἐνῶ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη καὶ ἐπομένως ὑπόκειται στὸν ντετερμινισμό, προσαρμόζει ταυτόχρονα ἢ καὶ ὑποτάσσει τὴν ἀνάγκη στὶς δικές της ἀρχές καὶ στὶς δικές της δυνατότητες. Οἱ ἀλήθειες αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ μιὰ πρόχειρη μελέτη φιλοσόφων μὲ διαφορετικὲς ἢ καὶ ριζικὰ ἀντίθετες πηγές ἔμπνευσης, θέσεις καὶ ἐπιδιώξεις, ὅπως λ.χ. ὁ Pascal καὶ ὁ Marx. «Ὁ ἄνθρωπος, γράφει ὁ Pascal, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα καλάμι (...), ἀλλὰ εἶναι ἓνα καλάμι σκεπτόμενο. Δὲ χρειάζεται νὰ ὀπλιστεῖ τὸ σύμπαν γιὰ νὰ τὸν συντρίψει: μιὰ πνοή, μιὰ σταγόνα νερὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ τὸν σκοτώσει. Ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ σύμπαν τὸν σκότῳνε, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦταν κάτι πιὸ εὐγενικὸ ἀπὸ αὐτὸ πού τὸν σκοτώνει, γιατί ξέρει ὅτι πεθαίνει καὶ (ξέρει) τὴν ὑπεροχὴ τοῦ σύμπαντος ἐπάνω του· τὸ σύμπαν δὲν ξέρει τίποτα. Ἐπομένως ὁλόκληρο τὸ μεγαλεῖο μας βρίσκεται στὴ σκέψη»²⁵. Γιὰ τὸν Marx, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὕπαρξη μὲ συνείδηση. Ἀντίθετα μὲ τὸ ζῶο, πού ταυτίζεται μὲ τὴ δραστηριότητά του καὶ παράγει κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἄμεσης ἀνάγκης, ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσει συνειδητὰ τὴ δραστηριότητά του στὴ βούλησή του, συλλαμβάνει διανοητικὰ τὸ ἔργο του πρὶν τὸ πραγματοποιήσει καὶ παράγει μόνο ὅταν ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἄμεσης ἀνάγκης²⁶. Χάρη στὴ σκέψη του, χάρη στὴν ἱκανότητά του ὄχι νὰ γνωρίζει ἀπλῶς ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίζει ὅτι γνωρίζει, ὁ ἄνθρωπος — καὶ μόνο αὐτός —, μὲ διαδικασίες πού ξεπερνοῦν τὶς ἐρμηνευτικὲς δυνατότητες καὶ δικαιοδοσίες τῆς βιολογίας, βγῆκε ἀπὸ τὸ στενάχωρο τρίγωνο: αὐτοσυντήρηση, θρέψη, πολλαπλασιασμός, στὸ ὁποῖο ἔχει ἐγκλωβισθεῖ τὸ ζῶο, καὶ ἐγινε δημιουργὸς ἱστορίας²⁷. Μόνο ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συλλάβει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν πραγματικότητα, μόνο αὐτὸς μπορεῖ νὰ βιώσει τὴν ἔνταση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸν κόσμο, μόνο αὐτὸς μπορεῖ νὰ θελήσει τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ τὸν δημιουργήσει. Ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση πού ἀπαρνιέται τὸν ἑαυτό του καὶ μυκτηρίζει τὸν ἀνθρωπισμό, ὁ ἄνθρωπος διατρανώνει ἔμπρακτα τὴ μοναδικότητά του μέσα στὸν κόσμο. Ἄν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν ἦταν αὐτόνομο, δὲ θὰ μπορούσε νὰ αὐτοαναιρεθεῖ, μετατρέποντας τὸν ἑαυτό του σὲ ἀντικείμενο ἔρευνας καὶ θεωρώντας τὸν ἀπλὸ ἐπιγέννημα ὑλικῶν διεργασιῶν. Καὶ ἂν δὲ χαρακτηρίζοταν ἀπὸ ἀνιδιοτέλεια, δὲ θὰ διατύπωνε θεωρίες πού ἀμφισβητοῦν τὴν ποιοτικὴ ὑπεροχὴ του. Ὁ φυσικοχημικὸς ντετερμινισμὸς κλονίζει τὴν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀντικειμένου, ταυτόχρονα ὅμως κατοχυρώνει καὶ ὑπερυψώνει τὶς δυνατότητες

25. *Pensées*, VI, 347.

26. Βλ. E. Fischer - F. Marek, *Was Marx wirklich sagte* (ἐλλ. μτφρ., Ἀθήνα 1975, σελ. 32-35).

27. E. Π. Παπανοῦτσος, *Ἡθική*, Ἀθήνα 1956, σελ. 278-285.

τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου. Ὁ ἄκρατος, ὁ μηχανιστικὸς βιολογισμὸς εἶναι καὶ αὐτὸς μιὰ πνευματικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων, μιὰ «vue de esprit», καὶ ὁ ὑπολανθάνων ἀντι-ἀνθρωπισμὸς του εἶναι «ἐνυπόγραφος». Ἐπομένως, ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς βιολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας γιὰ τὴ φυσιολογία καὶ τὴν προέλευση τοῦ ἀνθρώπου, ἓνα εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση: ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἔτσι ὅπως ἱστορικὰ διαμορφώθηκε καὶ ἔτσι ὅπως ἔκτοτε μᾶς δίνεται, γεννιέται καὶ μπορεῖ νὰ συμπεριφέρεται ὡς ἄνθρωπος, ὄχι ὡς ἀμοιβάδα ἢ ὡς κουνέλι. Ἄρα κλείνει μέσα του τὴν ὑπέροχη δυνατότητα νὰ φέρνει στὸ φῶς ὅ,τι ξεχωρίζει ἓναν ἄνθρωπο ἢ, καλύτερα, ἓναν πραγματικὸ ἄνθρωπο ἀπὸ ἓνα ζῷο. Ἡ ἰδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται στὸ ὅτι, ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι γεννήθηκε ἄνθρωπος, εἶναι σὲ θέση νὰ πραγματώσει τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Πολὺ σωστά ὁ ὑπαρξισμὸς διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου²⁸.

3. Ὁ κίνδυνος τῶν παραποιήσεων καὶ τὸ χρέος τῶν βιολόγων.

Ἀναπόφευκτα λοιπὸν γεννιέται τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: γιὰ ἓνα ὄν ὅπως ὁ ἄνθρωπος, ποὺ «ποιοτικὰ» ὑπερβαίνει τὶς ἐργαστηριακὲς ἀναλύσεις τῆς βιοχημείας, εἶναι ἄραγε θεμιτὸ νὰ ἐπιχειροῦνται ἐρευνες ἱκανὲς νὰ ἰσοπεδώσουν μακροπρόθεσμα τὴ διαφοροποίησή του ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα; Ἐπιτρέπεται ἡ βιολογία νὰ ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίες ἄκρως ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ἠθική, τὴν πνευματικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ υπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν εἶναι βέβαιο πὼς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς δὲν μποροῦν οὔτε νὰ προβλέψουν οὔτε ἀσφαλῶς νὰ ἐλέγξουν τὶς ἀπώτερες συνέπειες αὐτῶν τῶν πρωτοβουλιῶν; Ἀκόμη περισσότερο: εἶναι θεμιτὸ νὰ παρεμβαίνει ρυθμιστικὰ ἡ βιοχημεία στὴν ὀργανωμένη ὑλικὴ ὑποδομὴ τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, ἡ ὁποία ἔχει ἀξεδιάλυτα συναιρεθεῖ μὲ τὶς ποιοτικὲς ἐκεῖνες διαφοροποιήσεις (συνείδηση, λόγος, ἠθικὸ συναίσθημα κτλ.), ποὺ ἀπεργάζονται τὴν ὑφή καὶ τὴν ἰδιοτυπία τοῦ ὄντος αὐτοῦ καὶ πού, βέβαια, δὲν μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν στὰ ἐρευνητικὰ σχήματα τῆς βιοχημείας; Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ὄχι μόνο ἡ βιολογικὴ ἀλλὰ καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐπιστημονικὴ ἐρευνα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτοσκοπὸς ἀλλὰ ὑπηρετεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸν ἄνθρωπο, ἐπιτρέπεται ἄραγε νὰ ὑπονομεύουμε — θεωρητικὰ καὶ ἐρευνητικὰ σήμερα, μὲ πράξεις ἐνδεχομένως καὶ συγκεκριμένα μέτρα στὸ ἐγγὺς μέλλον — τὴν ἀνθρώπινη φύση, μιὰ ἀπὸ τὶς πολυάριθμες δυνατότητες τῆς ὁποίας εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, καὶ ἡ ἴδια ἡ βιολογικὴ ἐρευνα; Πρέπει κάποτε νὰ ἀπαλλαχθοῦμε ἀπὸ τὴν ἐντελῶς συμβατικὴ ἐκείνη ἄποψη, σύμφωνα μὲ τὴν

28. Βλ. σχετικὰ, M. Dufrenne, «Le Monde», 30-11-1968, D. Huisman - A. Verger, *Court traité de l'action*, Paris 1969, σελ. 385.

ὅποια ὁ ἐπιστήμονας-ἐρευνητὴς εἶναι κάτι σὰν ἀπροσάρμοστο παιδί-θαῦμα, γιὰ τὸ ὅποιο ὁ κόσμος τελειώνει στὴν πόρτα τοῦ ἐργαστηρίου του. Μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ κατανοήσουμε πῶς μπορεῖ ἓνας ἄξιος τοῦ ὀνόματός του ἐπιστήμονας-ἐρευνητὴς νὰ μὴ θεωρεῖ ἐποπτικά τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ ἐπομένως νὰ μὴ θέτει μὲ τὴν ἐρευνά του ἀπώτερους σκοποὺς καὶ νὰ μὴ μοχθεῖ γιὰ νὰ πραγματώσει ἀξίες. Πιο συγκεκριμένα, μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ θεωρήσουμε πνευματικά καὶ κοινωνικὰ καταξιωμένη μιὰ ἐρευνα ποὺ δὲν ἀποβλέπει, μακροπρόθεσμα, στὴν ἀπὸ κάθε ἄποψη προαγωγή τοῦ ἀνθρώπου, στὴν κατοχύρωση τῆς ἀξιοπρέπειάς του, στὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβίωσής του, στὴν παροχή σ' αὐτὸν οὐσιαστικῶν δυνατοτήτων γιὰ δημιουργικὴ παρουσία καὶ ὑπαρξιακὴ τελείωση²⁹.

Ἄλλὰ τὸ θέμα παρουσιάζει καὶ πρόσθετες πτυχές. Ὄταν ὑπερτιμῶνται ἄκριτα ἢ καὶ παρανοοῦνται τὰ πορίσματα τῆς βιολογίας, ὁ ἄνθρωπος ἐξομοιώνεται κατὰ κανόνα πρὸς ἄλλους ὁργανισμοὺς — ἀπὸ ἀφέλεια ἢ ὑστεροβουλία — μὲ ἀποτέλεσμα τὴ συναγωγή σοφιστικῶν συμπερασμάτων, ποὺ ἀποδεικνύονται καταλυτικά γιὰ τὴ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ὑπαρξης. Ὁ ἄνθρωπος παύει τότε νὰ θεωρεῖται «ζῶον πολιτικόν» — δηλαδή ὄν μὲ σκέψη καὶ συνείδηση, ποὺ ὁργανώνει ἔλλογα τὸν κοινωνικὸ βίον του — καὶ ἀντιμετωπίζεται ἀπλῶς ὡς ζῶο. Ὄταν ὑπερτιμᾶς τὴ φυσικὴ διάσταση τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν τὸν θεωρεῖς κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἔμβριο ὄν μέσα στὰ ἄλλα, εἶναι σχετικὰ εὐκόλο νὰ κάνεις τὸ μοιραῖο βῆμα: νὰ μεταφέρεις τὶς διαπιστώσεις σου στὸν κοινωνικὸ χῶρο καὶ νὰ «ἐξηγήσεις», νὰ ἀνεχθεῖς, νὰ δικαιολογήσεις ἢ καὶ νὰ εὐνοήσεις τὴ μηχανιστικὴ ἀναγκαιότητα στὸ χῶρο αὐτό, δηλαδή τὸ νόμο τῆς ζούγκλας. Τὸν 5. π.Χ. αἰῶνα, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ πνευματικὲς ζυμώσεις στὴν Ἀθήνα προέβαλλαν ὡς μόνον ἔγκυρο κριτήριον ἀλήθειας τὴ «φύση», ὁ Ἀριστοφάνης θὰ παρουσιάσει ἓναν ἥρωά του, τὸ Φειδιππίδη, νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπιτρέπεται ἀκόμη καὶ νὰ χειροδικεῖ κανεὶς ἐναντίον τῶν γονέων του, ἀφοῦ κάτι τέτοιο κάνουν... καὶ τὰ κοκόρια. (*Νεφέλαι* 1427-1429). Καὶ ὁ Καλλικλῆς, στὸν Πλατωνικὸ *Γοργία*, θὰ ὑποστηρίξει τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου παραλληλίζοντας ἔμμεσα τὶς κοινωνίες τῶν ἀνθρώπων μὲ τὶς ἀγέλες τῶν ζώων: *Ἡ δέ γε, οἶμαι, φύσις αὐτὴ ἀποφαίνει αὐτὸν ὅτι δίκαιόν ἐστιν τὸν ἀμείνω*

29. Ὑπόδειγμα ἐπιστημονικοῦ ἠθους μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἡ στάση τοῦ «πατέρα» τῆς γενετικῆς τεχνολογίας J. Berg, ποὺ δημοσίευσε μιὰ ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ («Science» 1974, 185, 303), μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε νὰ μὴ διεξάγονται πειράματα μεταμόσχευσης γονιδίων πρὶν μελετηθοῦν οἱ κίνδυνοι ποὺ αὐτὰ τὰ πειράματα συνεπάγονται γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. «Δὲν ξέρουμε (...) τί πρόκειται νὰ συμβεῖ καὶ πρέπει νὰ τὸ γνωρίζουμε πρὶν καὶ ὄχι μετὰ τὰ γονιδιακὰ πειράματα». Βλ. σχετικά Σπ. Μαρκέτου, *Τὰ ἐφετινὰ Νόμπελ Χημείας*, «Ἡ Καθημερινή» 23-10-1980. Πρβλ. καὶ τὸ σῆμα κινδύνου ποὺ ἐξέπεμψε ὁ Ἀγγ. Τερζάκης μὲ μιὰ γεμάτη ἀγωνία ἐπιφυλλίδα τοῦ «Τὸ Βῆμα» 31-1-1979.

τοῦ χειρότερου πλέον ἔχει καὶ τὸν δυνατότερον τοῦ ἀδυνατωτέρου. Δηλοῖ δὲ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὅλαις ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν». (483d). Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ὁ δρόμος εἶναι ἀνοιχτός γιὰ κάθε παιχνίδισμα τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸ «μῦθος» τῆς ποιοτικῆς ιδιαιτερότητάς του, ἀλαφρωμένος ἀπὸ τὴν ἀντιεπιστημονικὴ «πρόληψη» ὅτι τάχα εἶναι αὐτοσκοπὸς (ἐνῶ ἀποτελεῖ — τί ἄλλο; — ἀπλὸ ἐπιγέννημα φυσικοχημικῶν διεργασιῶν), ὁ ἄνθρωπος προσφέρεται — ἔχει ἤδη προσφερθεῖ — γιὰ πολλές καὶ διάφορες «ἀξιοποιήσεις»: ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή του σὲ ἓναν περιφραγμένο ὑπαίθριο χῶρο μὲ τὴν εὐγενικὴ φροντίδα κάποιας νομοταγοῦς Πολιτείας ἕως τὴ χρησιμοποίησή του ὡς πειραματόζωου ἢ πρώτης ὕλης γιὰ τὴν περαιτέρω «πρόοδο τῆς ἐπιστήμης»...

Ἀναντίρρητα θὰ ἦταν σοβαρὸ σφάλμα καὶ κατάφορη ἀδικία νὰ καταγραφοῦν στὸ παθητικὸ τῶν βιολόγων οἱ ζοφερὲς αὐτὲς προοπτικὲς³⁰. Μελετώντας ὑπομονετικὰ καὶ μεθοδικὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς εἰδικότητάς τους, περιοριζόμενοι στὶς διαπιστώσεις τους χωρὶς νὰ τὶς παραποιοῦν καὶ πάντοτε ἔτοιμοι νὰ ἀναθεωρήσουν τὰ συμπεράσματά τους, ἂν τοὺς τὸ ἐπιβάλουν τὰ νεότερα δεδομένα, οἱ βιολόγοι ἐθίζονται κατὰ κανόνα στὸ πνεῦμα τῆς εὐθύτητας, τῆς ὑπευθυνότητος καὶ τῆς χρηστότητας καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτό, σὲ ὅποια πορίσματα καὶ ἂν κατέληγαν, εἶναι οἱ τελευταῖοι ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν στὸν ἑαυτὸ τους τὴν παρεκβατικὴ χρήση τῶν διαπιστώσεών τους, τὴν ὁποία ὑπαινιχθήκαμε. Ὅμως κάθε ἐπιτυχία τῆς ἐπιστήμης δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στοὺς ἴδιους τοὺς δημιουργοὺς τῆς. Δικαίωμα νὰ ἐπωφεληθεῖ ἔχει στὴν πραγματικότητα ὁ καθένας, καὶ αὐτὸ δημιουργεῖ πολυάριθμες δυνατότητες γιὰ ὑστερόβουλες διαστροφές ἢ ἀφελεῖς παραποιήσεις ποὺ τελικὰ ὁδηγοῦν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. «Ἀποφάνθηκαν, γράφει ὁ H. G. Wells, γι' αὐτοὺς ποὺ εἶχαν διαστρεβλώσει τὸ δαρβινισμό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κοινωνικὸ ζῶο, ὅμοιο μὲ τὸν κυνηγετικὸ σκύλο τῶν Ἰνδιῶν. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ζῶο, αὐτὸ ὅμως δὲν τὸ εἶδαν. Καὶ συμπεράναν ὅτι, ὅπως σὲ μιὰ ἀγέλη εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τρομοκρατοῦνται τὰ ἀσθενέστερα ζῶα γιὰ χάρη τοῦ γενικοῦ καλοῦ, ἔτσι ἦταν δίκαιο οἱ μεγάλοι σκύλοι τῆς ἀνθρώπινης ἀγέλης νὰ τρομοκρατοῦν καὶ νὰ ὑποτάσσουν τοὺς ἄλλους. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτη προῆλθε καὶ ἡ νέα περιφρόνηση τῶν δη-

30. Πρέπει ὥστόσο νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι οἱ διακηρύξεις πολλῶν σύγχρονων βιολόγων ὄχι μόνο δὲν μᾶς καθησυχάζουν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτείνουν τὶς ἀνησυχίες μας, γιατί τραυματίζουν καίρια τὴν αὐταξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μᾶς κάνουν νὰ προοιωνιζόμαστε ἐφιαλτικούς κινδύνους γιὰ τὸ μέλλον του. Βλ. λ. χ. τὸ δημοσίευμα: *Ὁ ἄνθρωπος ἀπλὸ γονίδιο ἐν ἐξελίξει ἢ πολιτικὸ ζῶο;* «Ἡ Καθημερινή» 29-4-1979.

μοκρατικῶν ιδεῶν, ποὺ εἶχαν κυριαρχήσει κατὰ τὸ 19. αἰῶνα, καὶ ἡ ἀναβίωση τοῦ θαυμασμοῦ γιὰ τοὺς ὑπερόπτες καὶ σκληροὺς ἀλλὰ ἰσχυροὺς»³¹. Ἄν ὅμως οἱ παλαιότεροι ἔζησαν τὸν ἐπιστημονικὸ καὶ τὸ δημαγωγικὸ δαρβινισμό, ὅπως ἐμεῖς μετὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο γνωρίσαμε τὸ φιλοσοφημένο καὶ τὸν ἀνεύθυνο ὑπαρξισμό, κάτι ἀνάλογο παρατηρεῖται μὲ τὶς ἐντυπωσιακὲς ἐπιτυχίες τῆς βιοχημείας: στὸ περιθώριο τῆς σοβαρῆς καὶ ὑπεύθυνης ἐπιστημονικῆς ἔρευνας κινεῖται ἓνας ἐσμὸς ἐκστασιασμένων ζηλωτῶν καὶ ἡμιμαθῶν ἐκλαϊκευτῶν, ποὺ δὲ διστάζουν κάποτε νὰ ὀδηγήσουν τὰ συμπεράσματα τῆς βιοχημείας σὲ ἐξωφρενικὲς ἀκρότητες, πιστεύοντας ὅτι συνάγουν ἀπλῶς τὶς λογικὲς συνέπειές τους. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ δημιουργοῦνται ἐσφαλμένες ἐντυπώσεις, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων ὑποσκάπτεται καὶ διαβρώνεται ἀνεπανόρθωτα ἡ μοναδικότητα, ἡ ἰδιαιτερότητα καὶ ἡ αὐταξία τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅλα αὐτά, σὲ μιὰ ταραγμένη καὶ ἀλλοπρόσαλλη ἐποχὴ σὰν τὴ δική μας, ποὺ προσφέρεται γιὰ κάθε λογῆς παραποιήσεις.

Τὶς ἀνησυχίες αὐτὲς — ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὡς ἓνα τουλάχιστον σημεῖο δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὰ πράγματα — μόνον ἀρμόδιοι νὰ τὶς διασκεδάσουν εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας οἱ ἴδιοι οἱ βιολόγοι. Θεωρώντας ὡς δεδομένο τὸ ὅτι βλέπουν στὸν ἄνθρωπο ἓναν αὐτοσκοπὸ καί, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, μοχθοῦν γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ὡς ἀνθρώπου καὶ ὄχι ὡς ἀνθρωποειδοῦς, θὰ προτεῖναι οἱ τόσο πολὺτιμες ἔρευνές τους νὰ συνδυάζονται μὲ μιὰ εὐρύτερη θεωρητικὴ τοποθέτηση, ποὺ θὰ τὴ συνοψίζουμε στὰ πρὶν κάτω σημεία: α) διεπόμενοι ἀπὸ τὴν αἴσθηση τοῦ σχετικοῦ, εἶναι χρήσιμο νὰ ἀναγνωρίζουν ὅτι ἀρμόδιοι νὰ μιλήσουν γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἰδίους, καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὸ ἴδιο θέμα μὲ διαφορετικὴ μέθοδο καὶ ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία· β) ὀργανώνοντας ὀρθολογικὰ τὸ ὕλικὸ ποὺ προσφέρεται ὡς φαινόμενο στὴν παρατήρησή τους, ἐπιβάλλεται νὰ μὴ λησμονοῦν πῶς ἡ προσήλωση στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, λυδία λίθος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐγκυρότητας τῶν πορισμάτων τους, δὲ σημαίνει μόνον ἀποφυγὴ τῶν ἀφηρημένων σχημάτων καὶ τῶν παρακινδυνευμένων γενικεύσεων ποὺ δὲ στηρίζονται σὲ ἐμπειρικὰ δεδομένα. Σημαίνει ἐπιπλέον ἀντίσταση στὸν πειρασμὸ νὰ προεξοφλοῦνται, κάποτε, καὶ νὰ προεξαγγέλλονται τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα πρὶν ἀκόμη ἐμφανιστοῦν· καὶ γ) διατυπώνοντας μὲ προσοχὴ καὶ περίσκεψη τὰ πορίσματά τους, εἶναι χρήσιμο νὰ ἀφήνουν ὅσο τὸ δυνατόν μικρότερα περιθώρια γιὰ παραποιήσεις στὸν ὑπερβολικὸ ζῆλο τῶν αὐτόκλητων πλειοδοτῶν.

31. H. G. Wells, *Παγκόσμιος Ἱστορία* (ἐλλ. μτφρ.), Ἀθῆναι 1952, σελ. 1131 (τὸ ἀπόσπασμα ποὺ παραθέτουμε προσαρμόσθηκε στὴ δημοτικὴ).

LES TENDANCES CONTEMPORAINES DE LA BIOLOGIE ET LEURS INCIDENCES SUR L'ANTHROPOLOGIE PHILOSOPHIQUE

R é s u m é.

Perdu dans l'immensité de l'univers, l'homme n'est plus considéré comme dépositaire de quelques valeurs transcendantes. Ses exaltations morales et ses envolées intellectuelles se réduisaient à des processus purement biologiques — et la régression constante du vitalisme fait de nos jour espérer, à certains biologistes, que même la conscience et l'entendement seraient tôt ou tard présentés comme un épiphénomène du déterminisme physico-chimique. Des positions pareilles nous placent dans la perspective des tendances actuelles de la biologie et le article présent ne soeurait d'aucune manière en contester le bien-fondé. Cela n'empêche qu'il s'efforce de souligner les excès méthodologiques dont elles relèvent et les dangers qu'elles impliquent pour l'homme.

Intimement liés aux données biologiques de l'individu, la conscience et l'entendement sont en même temps le fruit de facteurs non seulement biologiques mais, également, historiques, sociologiques et psychologiques; l'effort de négliger l'importance de ces derniers ferait preuve de biologisme. L'impuissance du déterminisme physico-chimique à expliquer la conscience et l'entendement ne prouve pas que ceux-là perdent leur particularité qualitative. Elle prouve, au contraire, que cette particularité transgresse les schémas explicatifs de la biologie bien qu'elle se trouve enracinée dans l'élément matériel de l'homme. L'homme est à même de concevoir sa propre condition: sa possibilité de contester sa propre singularité dans le monde prouve indéniablement que ses facultés intellectuelles, fussent-elles tributaires du déterminisme physico-chimique, se différencient nettement par rapport à lui sur le plan qualitatif.

Mais la critique du biologisme est particulièrement importante à un autre point de vue; l'effort systématique de revaler l'homme au niveau de l'animal, ne serait-ce que sur le plan théorique, pourrait avoir des incidences néfastes sur l'avenir de nos sociétés. Dans ces conditions, les biologistes seraient obligés d'assumer leurs responsabilités qui se résument aux points suivants: s'abstenir de toute recherche dangereuse pour l'homme et formuler ses conclusions de manière à ne pas encourager la frivolité ou la sauvagerie de ceux qui pourraient en profiter.

Athènes

Kyriakos Katsimanis

